

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK LOYIHALARINING MOLIVAVIY SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARI METODOLOGIK TAHLILI

Navruzbek Shavkatov,

*PhD, Korporativ moliya va qimmatli qog'ozlar kafedrasini,
Toshkent moliya instituti, Toshkent, O'zbekiston*

Email: shavkatov_navruzbek@tji.uz

ORCID: 0000-0003-1305-2507

METHODOLOGICAL ANALYSIS OF FINANCIAL EFFICIENCY INDICATORS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS

Navruzbek Shavkatov,

*PhD, The Department of Corporate Finance and Securities,
Tashkent Institute of Finance, Tashkent, Uzbekistan*

Email: shavkatov_navruzbek@tji.uz

ORCID: 0000-0003-1305-2507

JEL Classification: M4, M42

Annotatsiya. Hozirgi vaqtga kelib davlat-xususiy sheriklik munosabatlari, ular hajmini oshirish masalasi milliy va shuningdek, xalqaro darajada tadqiqotchilar va iqtisodchilarning e'tiboridagi masalalardan biridir. Xususiy sektorning dalat-xususiy sheriklik munosabatlaridagi ishtiroki nisbatan pastligi bunga ma'lum darajada sabab bo'lmoqda. Mamlakat infrastuzilmasini rivojlantirishga oid loyihalarda xususiy investorlarining qiziqish darajasini pastligi, investitsiyalarining katta ulushi davlat xissasiga to'g'ri kelayotganligi bu sohada olib borilishi lozim bo'lgan ilmiy tadqiqotlar dolzarbligini ifodalaydi. Davlat-xususiy sherikchilik munosabatlarining mamlakatimizda kundan kunga taraqqiy etib borayotganligi bu sohada qilinayotgan ilmiy tadqiqotlarimizni ahamiyatini belgilaydi. Mazkur maqolada davlat xususiy sheriklik loyihalarining moliyaviy samaradorligini baholash, kutilayotgan daromadlilik, loyihaning ijro etilishida turli xil senariylarni hisobga olgan holda davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar keltirilgan. Davlat-xususiy sheriklik amaliyotining

rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribalari o'rganilib, mamlakatimiz iqtisodiyotiga xos bo'lgan jihatlari asoslab berilgan. Shuningdek, Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini moliyaviy samaradorlik ko'rsatkichlari metodologik tahlil qilingan.

Abstract. Currently, the issue of public-private partnership relations and their increase is one of the issues in the attention of researchers and economists at the national and international level. The relatively low participation of the private sector in public-private partnership relations is the reason for this to some extent. The low level of interest of private investors in projects related to the development of the country's infrastructure, the fact that a large share of their investments corresponds to the state contribution indicates the urgency of scientific research that should be conducted in this field. The fact that public-private partnership relations are progressing day by day in our country determines the importance of our scientific research in this field. This article presents a scientific proposal and practical recommendations aimed at evaluating the financial efficiency of public-

private partnership projects, expected profitability, implementation of public-private partnership projects, taking into account various scenarios in project implementation. The experiences of the developed and developing countries of the practice of public-private partnership are studied, and the aspects specific to the economy of our country are justified. Also, the indicators of financial efficiency of public-private partnership projects were methodologically analyzed.

Kalit so'zlar: *Davlat-xususiy sherikligi, kapital bahosining o'rtacha tortilgan qiymati, ichki daromadlilik me'yori, sof joriy qiymat*

Keywords: *Public-private partnership, minimum profitability, weighted average cost of capital, internal rate of return, net present value*

Kirish. Davlat - xususiy sheriklik loyihasining tashkil etilishi loyihaning 5 xil bosqichda, murakkab bitimlar va turli manfaatlarga ega bo'lgan ko'plab ishtirokchilarni o'z ichiga oladi. So'nggi yillarda DXSh rejimi ijtimoiy kapital va hukumatni boshqarishning yangi modeli sifatida ko'rilmogda hamda uni rivojlantirish tobora ko'proq mamlakatlarning e'tiborini tortmogda. 2022 yilda mamlakatimizda hukumat va ijtimoiy kapital tomonidan hamkorlikning yangi shakli bo'lgan DXSh rejimi ishga tushirilgan. Ijtimoiy himoyaning ba'zi ko'rinishlari masalan, keksalarni parvarish qilish, suvni tejash kabilar, shuningdek DXSh modeli qurilish, transport, muhandislik - kommunal va boshqa loyihalar, nafaqat bozorning barcha turlariga jalb qilish va qurilish loyihalari uchun mablag'lar manbasini kengaytirish, mavjud infratuzilma loyihalarni yaxshilash, ijtimoiy kapitalning ishtiyoqini uyg'otadi. Hukumat va ijtimoiy kapitalni amalga oshirish uchun DXSh rejimi termoyadroviy, ko'p darajali

xizmatlar bozorini tashkil qiladi va uni amalga oshira oladi. Internet texnologiyasidan to'liq foydalanish loyiha qurilishi samaradorligini oshiradi. DXSh modeli asta-sekin turli moliyalashtirish modellarini shakllantirmogda va rivojlanish jarayonida turibdi. Garchi ko'plab moliyalashtirish usullari mavjud bo'lsa ham, umumiy jarayonlarga hech qanday katta farqlar yo'q: birinchidan, hukumat xususiy sub'ektga loyihani bajarish uchun ruxsat beradi, keyin esa xususiy subyekt kelishilgan muddatda loyihani quradi va foydalanishga topshiradi hamda boshqarishga javobgar bo'ladi. Avtorizatsiya muddati tugagandan so'ng, xususiy subyekt loyihani hukumatga to'liq o'tkazadi va undan to'laligicha chiqadi[1].

So'nggi yillarda infratuzilmani davlat tomonidan ta'minlashni almashtirish yoki to'ldirish uchun davlat-xususiy sheriklikdan foydalanish keng tarqalgan. Davlat infratuzilma loyihalari magistral yo'llar, yengil temir yo'l, ko'priklar, shifoxonalar va maktablar, dengiz portlari, aeroportlar, suv ta'minoti, kanalizatsiya kabi yirik investitsiyalarni, endi asosan DXSh orqali taqdim etiladi.

DXSh infratuzilmaga investitsiya va xizmat ko'rsatishni yagona uzoq muddatli shartnomaga birlashtiradi. Xususiy investorlar guruhi loyihaning qurilishini moliyalashtiradi va boshqaradi, keyin esa xizmat ko'rsatadi va ob'ektlarni odatda 20 dan 30 yilgacha bo'lgan uzoq muddatga ishlaydi va shartnoma oxirida aktivlarni hukumatga topshiradi. Loyihani amalga oshirish jarayonida xususiy sherik kompensatsiya sifatida to'lovlar oqimini oladi. Ushbu to'lovlar dastlabki investitsiyalarni hamda foydalanish va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarini ham qoplaydi. Loyiha va infratuzilma turiga qarab, bu daromadlar foydalanuvchi to'lovlaridan (pullik yo'lda

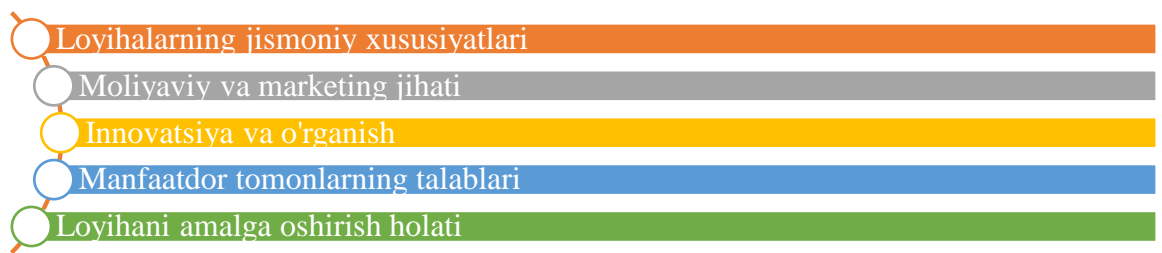
bo'lgani kabi) yoki davlat xaridlari to'lovlaridan olinadi.

Yescombe ta'kidlaganidek, butun dunyo bo'ylab DXShlarning o'sishi va tarqalishi yaqin kelajakda ro'y beradi. Loyihani moliyalashtirish bo'yicha kelishuvlar yuqori darajada ta'minlanadi. Loyihalarning o'ziga xosligi shundaki, ular likvid emas, agar loyiha muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, unchalik qiymatga ega emas.

Xarajat, vaqt va sifatni o'lchashning an'anaviy tizimi juda murakkab va bu davlat-xususiy sherikchilik korxonalarini baholash uchun yetarli hisoblanmaydi. Baholash mexanizmi, davlat-xususiy sherikchilik loyihalarini amalga oshirayotgan qaysi mamlakatlar bo'lishidan qat'i nazar kengroq shaklda bo'lishi kerak. Davlat-xususiy sherikchilik loyihalarining dizayni an'anaviy davlat loyihalariga qaraganda qiyinroq bo'ladi. Bundan tashqari, hech qanday yagona usul barcha DXSh turlariga mos kelavermaydi, chunki ular maqsadlar va yondashuvlari jihatidan juda xilma-xildir.

Ba'zi tadqiqotchilar muayyan sektor, mamlakat yoki alohida loyihaga e'tiborni qaratib, DXSh samaradorligini empirik tahlil

qilishga uringanlar. Bu tashabbuslar DXShning keng doirasini qamrab oluvchi, ishlarni tahlil qilishda faqat jadval ma'lumotlaridan foydalanadilar. Boshqa tadqiqotchilar esa DXSh samaradorligini aniqlashda hayot tsikli bosqichlarining ahamiyatini ham hisobga olishadi bu esa loyihaning turli bosqichlarida dinamik masalalarni baholashga imkon beradi. Loyiha muvaffaqiyati indeksi va dastur tashkiloti samaradorligi indeksi avvalgi tadqiqotlarda ishlab chiqilgan. Turli manfaatdor tomonlar o'rtasida Likert so'rovnomasidan foydalanib, Yuan va boshqalar tomonidan olingan ko'rsatkichlarning DXSh ahamiyatini baholashning operatsion tizimi sifatida ishlatish mumkin. Shunga ko'ra, bunday tadqiqotda topilgan natijalar umumlashtirish uchun ishlatiladi, biroq ma'lum bir rivojlanayotgan mamlakatlar doirasida qo'llash mumkin emas. Xuddi shunday, ba'zi yevropaliklar kontekstida mamlakatlarda DXShning transport loyihalari asosida "umumiy" muvaffaqiyati o'lchanadi, ammo bunga qaratilgan mintaqaviy e'tibor, ishlashning nisbiy ahamiyatini o'lchash uchun o'rganish va tadqiqot yondashuvi boshqacha.

1-rasm. Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini samaradorligini guruhlar kesimida belgilanishi

Yuqoridagi muhokamadan ko'rinib turibdiki Bangladesh kabi rivojlanayotgan mamlakat kontekstida hech qanday harakat qilinmagan ekanligini aytish mumkin. Samaradorlikni yaxshiroq baholash uchun DXSh loyihalari qayerda joylashganidan qat'i nazar, ko'rsatkichlarning nisbiy ahamiyatini

hisoblash zarur. DXSh samaradorligini o'lchashda loyihalar amalga oshirilayotgan operatsion muhit samaradorlik ko'rsatkichlaridan foydalanish turlariga bog'liq. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tadqiqotlarida to'plam ko'rsatkichlari keng tarqalgan.

Muvaffaqiyatning muhim omillariga asoslangan adabiyotlarning katta qismi mavjud bo'lsa-da, faqat DXSh

Davlat-xususiy sherikligi - bu ilmiy-tadqiqot ishlaridan tortib to xizmatlargacha bo'lgan sohalarida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan loyihalar va dasturlarni amalga oshirish uchun davlat va xususiy biznes o'rtasidagi institutsional va tashkiliy ittifoqdir.

Dunyo mamlakatlarida mavjud davlat va xususiy sheriklik munosabatlarining mazmun-mohiyati, xususiyatlari, tamoyillari, rivojlanish tarixi, huquqiy asoslarini o'rganish va uni mamlakatimizda rivojlantirish oldimizga qo'yilgan vazifalardan biridir. Davlat-xususiy sherikchilik munosabatlarining mamlakatimizda kundan kunga taraqqiy etib borayotganligi bu sohada qilinayotgan ilmiy tadqiqotlarimizni dolzarbligini ifodalaydi.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi.

Hozirgi vaqtga kelib davlat-xususiy sheriklik munosabatlari, ular hajmini oshirish masalasi milliy va shuningdek, xalqaro darajada tadqiqotchilar va iqtisodchilarning e'tiboridagi masalalardan biridir. Xususiy sektorning dalat-xususiy sheriklik munosabatlaridagi ishtiroki nisbatan pastligi bunga ma'lum darajada sabab bo'lmoqda. Mamlakat infrastuzilmasini rivojlantirishga oid loyihalarda xususiy investorlarining qiziqish darajasini pastligi, investitsiyalarining katta ulushi davlat xissasiga to'g'ri kelayotganligi bu sohada olib borilishi lozim bo'lgan ilmiy tadqiqotlar dolzarbligini ifodalaydi. Davlat-xususiy sherikchilik munosabatlarining mamlakatimizda kundan kunga taraqqiy etib borayotganligi bu sohada qilinayotgan ilmiy tadqiqotlarimizni ahamiyatini belgilaydi.

Material va method. Davlat va xususiy sektorning o'zaro teng manfaatli xamkorligining tashkil etilishi iqtisodiyotning har bir sub'ektini korporativ

samaradorligi ko'rsatkichlari bilan bog'liq bir nechta tadqiqotlar mavjud xolos.

ijtimoiy ma'suliyatini oshirishiga xizmat qilishi mumkin. O'zaro teng manfaatli teng hamkorlik bevosita moliyaviy risklarning teng taqsimlanishi daromadlilik va huqularni buzilmasligi bilan tavsiflanadi.[2]

Davlat-xususiy sheriklik loyihalarining muddat bilan uning moliyaviy samaradorligi balanslilikini ta'minlash sheriklikdagi tomonlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashning samarali yo'li hisoblanadi.[3]

Davlat-xususiy sheriklik loyihalarida minimal kutilayotgan daromadlilikni belgilash xususiy investor uchun loyihada ishtirok etishda bitta stimulyazifasini bajaradi. Zero, minimal daromadlilikni belgilash xususiy sektor uchun moliyaviy risk darajasini kamayishiga olib keladi.[4]

Davlat-xususiy sheriklik loyihalarining shartnoma muddati loyihadan kutilayotgan daromadlilik va kapital bahosiga o'zini ta'sirini ko'rsatadi.[5]

Ilmiy muammoning qo'yilishi.

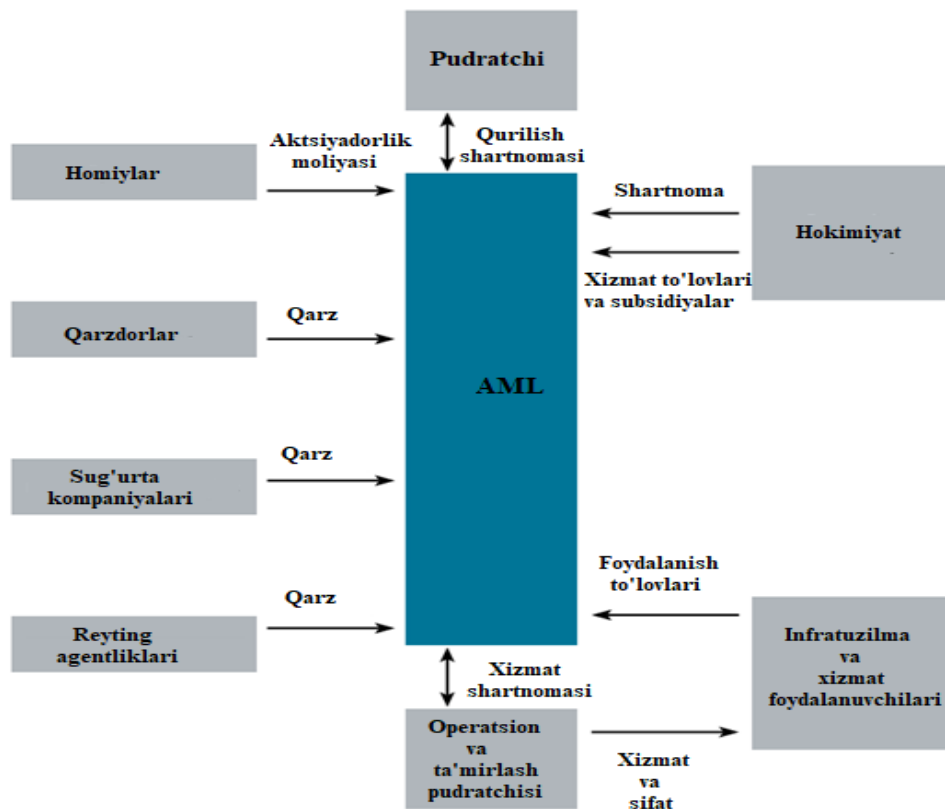
Mamlakatimizdagi davlat-xususiy sheriklik loyihalarida xususiy investorlarni faolligi past darajada qolmoqda. Bunga iqtisodiyotda davlat ishtirokining nihoyatda yuqoriligi, loyihalarni moliyalashtirishda moliya bozori orqali mustaqil moliyaviy resurslarga jalb qilishdan manfaatdorlikning yuqori emasligi, davlat-xususiy sheriklik loyihalarida samaradorlikni yetarlicha emasligi kabilar bevosita sabab bo'lmoqda. Shundan kelib chiqqan holda mazkur muammolarni hal qilish bo'yicha alohida tadqiqot ishlari zarur hisoblanadi.

Davlat-xususiy sheriklik loyihalarining moliyaviy samaradorligi tahlili yuzasidan mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf qilish yuzasidan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar berish.

Ilmiy tadqiqotimizda iqtisodiy voqelik jarayonlarni o'rganishning ilmiy usullari – umumlashtirish, statistik guruhlashtirish, tahlilning mantiqiy va solishtirma usullari, ssenariy tahlili, qiyosiy tahlil va boshqa usullardan foydalanilgan.

Natijalar. DXSh loyihasi ishga tushganda, aksiyalarni obyektlar operatori hatto uchinchi tomon passiv investorlari ya'ni pensiya yoki investitsiya fondlari ham sotib olishlari mumkin bo'ladi. Obligatsiya egalari, albatta, loyihaning pul oqimidan ustunlikka ega hisoblanishadi. DXSh moliyasining hayotiy aylanishi va moliyalashtirish manbasining o'zgarishi

qurilish va foydalanish bosqichlarida rag'batlantirish muammolari duch keladigan turlicha belgilanadi. Qurilish jiddiy noaniqliklardan, asosiy dizayndagi o'zgarishlardan, va xarajatlardan homiy va qurilish pudratchisi juda ehtiyotkorlik bilan yondashishi zarur. Shunday qilib, bu bosqichda ma'naviy xavf uchun katta risklar mavjud. Banklar ma'naviy xavfni kamaytirishga juda mos bo'lgan monitoring rolini bajaradilar. Xulq-atvorni nazorat qilish uchun banklar mablag'larni faqat loyiha bosqichlari tugashi bilan asta-sekin ajratadilar.

2-rasm. Alohida maqsadli loyihalar (AML) atrofidagi shartnomalar xaritasi

Keyin loyihaning tugallanishi va kuchayishi bilan xavf keskin pasayadi va faqat sodir bo'lishi mumkin bo'lgan voqealar bilan cheklanadi. Bundan keyin obligatsiyalarni moliyalashtirish uchun javob beradi, chunki obligatsiyalar egalari faqat pul oqimining xavfsizligiga sezilarli ta'sir

ko'rsatadigan voqealar haqida qayg'uradilar, lekin DXShni boshqarish yoki nazorat qilishda bevosita ishtirok etmaydi. Bu institutsional va boshqa passiv investorlar uchun juda mos keladi, ular mandatga ko'ra faqat oz miqdorda investitsiya qila oladilar va ularning mablag'lari yuqori xavf tufayli

DXShning dastlabki bosqichlarida qoladi. Moliyaviy shartnomalarda ko'plab muammolar bilan shug'ullanish kerak, bu DXSh holatlarida AML tomonidan tuzilgan shartnomalarga borib taqaladi. Shartnomalarni va turli agentlarning rolini ko'rib chiqadigan bo'lsak quyidagi rasmda ko'rinib turganidek, AML shartnomalar tarmog'ining markazida joylashgan. Bu shartnomalarga quyidagilar kiradi: Alohida maqsadlardagi loyihalarda pudratchilar bilan qurilish shartnomasi tuziladi. Hokimiyat bilan esa imtiyozlar xususan subsidiyalarni qabul qilib olish va foydalanish uchun shartnoma rasmiylashtiriladi. Navbatdagi bosqich pudratchisi ya'ni operatsion va ta'mirlash pudratchisi bilan xizmat shartnomasi almashiladi. Shu tarzda barcha jarayonlar bosqichma bosqich bir biriga chambarchas bog'langan holda aylanadi.

Yuqoridagi jarayonlarning umumiy sektorlarga bo'ladigan bo'lsak quyidagi guruhlariga bo'lingan ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ma'lumki shartnomalarning har biri potensial ziddiyat manbai bo'lib, qarzdorlar zimmasidagi xavfni oshirishi turgan gap. Ushbu ziddiyatlarni hal qilishda AMLning muvaffaqiyatining ikki omili mavjud. Loyiha foydalanuvchilarga xizmat ko'rsatish uchun mo'ljallangan bo'ladi, ammo asosiy shartnoma tomonlari AML va DXSh shartnomasini amalga oshiradigan va foydalanuvchilarni ifodalovchi xarid qiluvchi loyiha. Chunki shartnomalar xarid qiluvchi organga ba'zi huquqlar beradi, ya'ni pul oqimlari va hatto konsessiyaning davom

etishi uning qarorlariga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, noaniq xizmat standartlari va nuqsonli mexanizmlar nizolarni hal qilish xavfni oshiradi. Bundan tashqari, agar siyosiy hokimiyat xizmat to'lovlarini pasaytirish orqali qo'llab-quvvatlashga yoki ovozlarini sotib olishga urinsa, foydalanuvchi to'lovlari xavf ostida qoladi. Xuddi shunday, agar AML daromadlarining katta qismi xarid qiluvchi organ tomon to'lovlaridan olinsa, bu to'lovlar hukumatning o'z majburiyatlarini bajarish qobiliyatiga bog'liq bo'lib qoladi. Bundan kelib chiqadiki, xarid qiluvchi organning boshqaruv tuzilmasi, uning mustaqillik darajasi va hukumatning moliyaviy ahvoli qarzdorlar tomonidan qabul qilinadigan xavf darajasiga ta'sir qiladi. Ko'pchilik DXSh loyihalari murakkab muhandislikni o'z ichiga oladi. Murakkab loyihalarda kutilmagan hodisalar bo'lish ehtimoli ancha yuqori shu bilan birga qurilish pudratchisining almashishi qiyin. Bunday hollarda pudratchining tajriba va obro'si muammo sifatida ko'riladi. Bundan tashqari, pudratchining moliyaviy kuchi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu uning ortiqcha xarajatlarni talab qilmasdan ishonchli tarzda faoliyat yuritish qobiliyatini belgilaydi. Operatsion bosqich unchalik murakkab bo'lmasa-da, daromadlar oqimi shartnoma bo'yicha xizmat ko'rsatish va sifat standartlarining bajarilganligiga bog'liq bo'ladi. Qarzdorlar risklarni taqsimlash bo'yicha shartnomalar turiga e'tibor berishadi.

Birinchi omil:

- Bu shartnomalar tarmog'i tayanadigan yuridik institutlar va qonunlarning sifati.

Ikkinchi omil:

- Har bir munosabatlar va shartnomaning tafsilotlari qarzdorlarning xavf-xatarni his qilishiga ta'sir qilishi.

3-rasm. DXSH loyahasni amalga oshirishda muvoffaqiyat omillari

AML va pudratchilar o'rtasida muzokaralar olib boriladi. Xarajat zarbalarini o'zgartiradigan xarajatlar-plyus AML shartnomalari, ularning nuqtai nazari bo'yicha, belgilangan narxdagi shartnomalarga qaraganda xavfliroqdir. Qarzdorlar homiyni rag'batlantirishlari haqida qayg'uradilar, u taxminan tipik DXSh loyihasida moliyalashtirishning 30 foizni ta'minlaydi. Kapitalning katta qismi eng past ustuvorlikka ega bo'lgan pul oqimlari kaskadi va nazariy jihatdan DXSh shartnomasining davomiyligini ta'minlash majburiyatini oladi. Loyihaning hayot sikli xarajatlarini minimallashtirish uchun uni rag'batlantirish zarur ekanligini ko'rsatadi. Mablag' provayderlari moliyaviy kuch va homiylarning tajribasi bo'lsada, qurilish paytida murakkab transport loyihalarini kuchaytirish bosqichida tashvishlidir. Ular oldingi muvaffaqiyatli tajribani qadrlashadi.

Loyiha daromadlari, talab riski va moliyasi. AML (*Alohida maqsadlardagi loyihalar*) daromadlari loyihaning mavjudligiga, foydalanuvchi to'lovlari darajasiga, talab hajmiga va shartnoma muddatiga bog'liq. Har bir omilning dolzarbligi loyihalarga qarab farq qiladi, ammo daromadlilik bo'lishi ikki mezon bo'yicha tasniflanishi mumkin:

- To'lov manbasiga;
- Loyihani amalga oshirilganlik darajasiga.

Agar AML minimal sifat standartlariga javob bersa, ko'pchilik DXSh loyihalari katta darajada ekzogendir. Ular talabga ta'sir qila olmasligiga qaramay, ko'p DXSh talab xavfini o'z zimmasiga olish uchun yaratiladi. Daromadlar asosan foydalanuvchi to'lovlaridan olingan bo'lsa, AMLlar talab bilan bog'liq bo'lgan ikki turdagi loyiha risklarini o'z zimmalariga oladilar. Birinchidan, loyihaning xavfi uni muvaffaqiyatsizlikka uchratsa hech qachon kreditlarni to'lay olmaydi. Ushbu xavf

sifatning va kreditorlarga loyihaning bozor sinovini to'g'ri tayinlanishi kerakligini ifodalaydi. Ikkinchi xavf muddatli, kontsessiya shartnomasi belgilangan vaqtda paydo bo'ladi (masalan, 20 yil). Agar shartnoma muddati davomida dastlabki makroiqtisodiy sharoitlarga qaramasdan qarzni to'lay olsa, bu foydali loyiha bo'lishi mumkinligini anglatadi. Daromadning asosiy manbai xarid qiluvchi organ bo'lsa ham, shartnoma belgilangan muddat davomida loyihadan foydalanish uchun to'lovlarni qo'shimcha soya to'lovlari bilan bog'lashi mumkin. Ushbu ikkala holatda ham obligatsiyalar egalari shartnoma muddati davomida jadval bo'yicha talab qilishi mumkin bo'lgan qarzi to'lovlari qondirish uchun noaniqlikni o'z zimmalariga oladilar. Homiylar bundan ham ko'proq tavakkal qilish va kompensatsiya sifatida katta foyda kutishni maqsad qilishadi.

Shartnomalar loyiha daromadlarini quyidagilardan mustaqil yoki kamroq bog'liq qilish uchun ishlab chiqilishi mumkin:

Ma'lum bir vaqt oralig'idagi talab. Bu xavfning ikkinchi turini va homiyga ijara haqi, shuningdek obligatsiyalar egalari tomonidan talab qilingan daromad kutilgandan kamayishini bildiradi.

Daromad manbai xarid qiluvchi organ bo'lsa, ushbu xavfni bartaraf etadigan to'lovlar bilan belgilangan muddatga ega infratuzilmaning mavjudligiga bog'liq bo'ladi. Qachon foydalanuvchi to'lovlari asosiy daromad manbai bo'lsa, hamda tegishli shartnoma daromadning joriy qiymati hisoblansa, bu o'zgaruvchan uzunlikdagi shartnoma bo'yicha daromadlarning joriy qiymatini belgilaydi. Ikkala holatda ham shartnoma talab xavfini katta darajada pasaytiradi va daromad xavfi kamayadi. Yuqoridagilarni hisobga olib aytadigan bo'lsak, moliyachilar bashorat qilsa bo'ladigan pul oqimlarini afzal ko'rishadi. DXShlarning murojaatlarining bir

qismi davlat ta'minotining ko'zga ko'ringan kamchiliklaridan kelib chiqadi. Taxminan 20 yil oldin DXSh butun dunyo bo'ylab tarqala boshlaganida, ko'pchilik bunga xususiy hamda infratuzilmada ishtirok etish o'z-o'zidan samaradorlikni oshiradi deb ishonishgan. Qaysidir darajada, bu noto'g'ri fikr. Infratuzilmaga mas'ul davlat idoralari (masalan, jamoat ishlari vazirliklari, shahar hukumatlar va munitsipalitetlar) odatda ko'p maqsadlarga ega. Bundan tashqari, davlat sektorida boshqaruv amaliyoti yanada qattiqroq va davlat idoralari yillik byudjetlar bilan cheklangan. Ommaviy menejerlar o'z tashkilotining daromadlaridan xodimlarning ish faoliyatini mukofotlash uchun foydalana olmaydi hamda ishlab chiqarish omillarini ham erkin taqsimlamaydi. Darhaqiqat, qonun chiqaruvchi tomonidan o'rnatilgan cheklovlar ma'muriyat yollash, sotib olish, shartnoma tuzish va tashkiliy tuzilmalarni cheklaydi. Ushbu cheklovlar, shuningdek, infratuzilmani boshqaradigan institutlarning dizayni kamdan-kam hollarda samarali ekanligini anglatadi. Shunday qilib, ko'plab loyihalar yetarlicha katta bo'lsa-da qurilish kompaniyalari yoki texnik xizmat ko'rsatish kabi ixtisoslashgan xizmat ko'rsatuvchi provayderlarga vazifalarni belgilash pudratchilar, davlat idoralari yurisdiksiyaning barcha infratuzilmasini boshqarishga moyildirlar, uning hajmi samarali faoliyat ko'lamidan ancha yuqori. DXSh aksincha, tashkilotning qarama-qarshi turidir. Chunki har bir loyihani AML boshqaradi. Bundan tashqari, AML xususiy firmalar bo'lgani uchun, boshqaruv davlat sektorining qattiqqo'lligi bilan cheklanmaydi va ularning maqsadi shaxsiy daromaddir. Bundan tashqari, har bir DXShni samarali ishlash ko'lamiga kiritish ancha oson. Davlat byudjetining yildan-yilga injiqliklaridan AML uzoq muddatli shartnoma sifatida izolyatsiya qiladi. Umuman olganda, DXSh

boshqaruv amaliyoti, kuchli rag'batlantirish, zaif rag'batlantirish va ortiqcha masshtabi o'rnini egallaydi. Shu sababli, DXShlarning hozirgi tendentsiyasi boshlanganda, uning tarafdorlari xususiy ishtirok etishning o'zi ish faoliyatini yaxshilaydi deb ishonishgan bo'lsa, ajablanarli emas. O'shandan beri DXSh yo'llar, ko'priklar, tunnellar, aeroportlar va portlar kabi an'anaviy infratuzilmani ta'minlash, shuningdek ta'lim, sog'liqni saqlash, axborot texnologiyalari kabi murakkab xizmatlarda qo'llanila boshlandi.

Rejalashtirish va boshlash. DXSh loyihasini amalga oshirish uchun batafsil reja va tashabbusga ishora qiladi. Bu xizmatni rejalashtirishni, dizayn, amalga oshirishni rejalashtirish va texnik-iqtisodiy baholashni o'z ichiga oladi. Amalga oshirish rejasi loyiha bilan bog'liq xavflarning hajmi va xarakterini belgilaydi va ushbu xavflarni hal qilish uchun boshqaruv strategiyalarini belgilaydi. Agar rejalashtirish noto'g'ri bo'lsa, xususiy shaxslar ortiqcha imtiyozlarga ega bo'lishi mumkin.

Tender. Tender - bu kontsessionerga shartnoma berish jarayoni bo'lib, u qiziqish ifodasini ishlab chiqish bilan boshlanadi va shartnoma tuzish bilan tugaydi. Tender bosqichida barcha kerakli vazifalarni bajarib bo'lgandan keyin g'olib bo'lgan ishtirokchi loyihani amalga oshiradi. DXSh Tender amaliyotlari rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda farqlanadi.

Qurilish va foydalanish. Dizayn, qurilish, foydalanish bosqichidagi boshqa vazifalar loyihaning xususiyatlariga bog'liq va riskni jalb qilingan tomonlar o'rtasida taqsimlash. Bunda o'rganish, rivojlanayotgan mamlakatlar misolida, loyihalash, qurish va ishlatish ko'rib chiqiladi. Qurilish tugagandan so'ng obyektlar, ekspluatatsiya davri boshlanadi va loyihaning amal qilish muddati tugagunga qadar davom etadi, masalan, 20-30 yil - agar shartnoma yangilanmasa yoki

aktivlarga egalik uzaytirilmasa.

Hamkorlikning barqarorligi. Bu hamkorlikning mustahkamligini DXSh uchun yuqori qiymatga erishish samaradorligini bildiradi. Hamkorlik shartnomani topshirish joyida shakllantiriladi va qurilishni davom ettiriladi. Sheriklik kelishuvida kollektiv qiziqish individual manfaatlardan ko'ra muhimroqdir. **Moliyalashtirish.** Bu loyiha kompaniyasi tomonidan investitsiya qilish bo'yicha kelishuvga ishora qiladi. Ko'pincha uchinchi tomonlar tomonidan kattaroq loyiha uchun konsortsiyum shaklida tashkil etilgan loyiha. DXSh loyihasining "o'z vaqtida" va "byudjet bo'yicha" yetkazib berish imkoniyati moliyaning mavjudligi va narxiga bog'liq. Bundan tashqari, DXSh loyihasini moliyalashtirishning o'z vaqtida ta'minlanmasligi rivojlanayotgan mamlakatlarda yanada yaqqol namoyon bo'ladi va albatta bu DXShning haqiqiy natijalariga katta ta'sir ko'rsatadi.

Shaffoflik va javobgarlik. DXShlarda yuqori darajalari davlat xizmatlari shaxsiy foyda uchun buzilmasligini ta'minlash uchun himoya choralarini yaratadi. Ilg'or mamlakatlarda shaffoflik diqqat markazida bo'lsa-da, buni yana talab qiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarga bunga alohida e'tibor qaratilmoqda, chunki ularda DXShlar amalga oshiriladigan ish muhiti nisbatan yomon. Rivojlanayotgan mamlakatlarda DXSh samaradorligi va shaffoflik hamda hisobdorlik o'rtasida empirik dalillar salbiy munosabatni ko'rsatadi.

Manfaatdor tomonlarning qoniqishi. DXShda turli manfaatdor tomonlar va ularning qoniqishlari juda muhim. Davlat yoki xususiy tomon foydalanuvchilar sifatida ishtirok etishiga qarab farqlanadi. DXSh loyihasi shaxsiy nuqtai nazardan

muvaffaqiyatli deb hisoblash mumkin ammo, jamoatchilik nuqtai nazaridan muvaffaqiyatsiz bo'lishi ham mumkin.

Ijtimoiy iqtisodiy rivojlanish. Bu loyiha yakiy foydasiga ishora qiladi. Ya'ni uzoq muddatda iqtisodiyot va jamiyat uchun keltiradigan foydasi. Bu DXSh loyihalarida amalga oshirilgan va sarflangan xarajatlarga bog'liq. DXShlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning kattaligi foyda va xarajatlarni sinchkovlik bilan baholash kerak.

Xulosa. Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini moliyaviy samaradorligini oshirishga qaratilgan quyidagi ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqildi:

Birinchiidan, Davlat-xususiy sheriklik asosidagi loyihalarini sof joriy qiymatini ta'sir oraliqlarini hisobga olgan holda belgilash lozim va bu orqali davlat-xususiy sheriklik loyihalari moliyaviy-iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlarini ishonchligi va samaradorlik doirasini belgilab olishga xizmat qiladi;

Ikkinchiidan, davlat-xususiy sheriklik loyihalarida xususiy investor uchun minimal daromadlilikni kafolatlash maqsadga muvofiqdir, chunki, minimal kutilayotgan daromadlilikni belgilash loyihalarning amalga oshirilishida albatta xususiy investor uchun turtki bo'lib xizmat qiladi. Zero, loyihada ishtirok etish orqali hech bo'lmaganda ma'lum darajada daromadga erishishni oldindan ko'ra biladi.

Uchinchiidan, loyiha yakiy sof joriy qiymatlarini turli hil ssenariylar asosida tahlil qilish va kutilayotgan sof joriy qiymatning o'zgarish darajasini belgilash va kutilayotgan daromadlilik darajalarini pragnozlash, shu asosda xususiy investor uchun moliyaviy risklar darajasini kamayishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Howard W. Buffet and William B. Eimicke. Social value investing: a management framework for effective partnerships. Columbia University Press, 2018
2. Esposito, Paolo, and Spiridione Lucio Dicorato. "Sustainable development, governance and performance measurement in public private partnerships (PPPs): A methodological proposal." *Sustainability* 12.14 (2020): 5696.
3. Dorina, Elena, and Olga Meshcheryakova. "Evaluation of the efficiency of projects implemented on the basis of the principles of public-private partnerships." (2017).
4. Almarri, Khalid. "The value for money factors and their interrelationships for smart city public-private partnerships projects." *Construction Innovation* ahead-of-print (2022).
5. Almarri, Khalid, and Bassam Abuhijleh. "A qualitative study for developing a framework for implementing public-private partnerships in developing countries." *Journal of Facilities Management* (2017).
6. Yuan, Jingfeng, et al. "Developing key performance indicators for public-private partnership projects: questionnaire survey and analysis." *Journal of Management in Engineering* 28.3 (2012): 252-264.
7. Patricia M., Leire L., Jose M. A framework for public-private-people partnerships in the city resilience-building process, A framework for public-private-people partnerships in the city resilience-building process, doi.org/10.1016/j.ssci.2017.12.011, www.sciencedirect.com
8. S. Hanaoka and H.P. Palapus, Reasonable concession period for build-operate-transfer road projects in the Philippines, *International Journal of Project Management*, 30 (2012), pp. 938-949
9. B. Ashuri et al., Risk-neutral pricing approach for evaluating BOT highway projects with government minimum revenue guarantee options, *Journal of Construction Engineering and Management*, 2011, 138 (2011), pp. 545-557
10. F. Ullah, M.J. Thaheem et al., A review of public-private partnership: Critical factors of concession period *Journal of Financial Management of Property and Construction*, 21 (3) (2016), pp. 269-300, 2016, <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2s2.084999837770&origin=inward&txGid=d5d0dac7b4d39146506eae2d0a3b8c6>